

Tóth Erzsébet

Én lettem volna

Részlet egy önéletrajzból, 4. rész

*„Háttal megyek.
Csak az kerül elé, amit már elhagyok.”*

Tandori Dezső

Betűkkel szeretkezem

Mi más következhetett volna? Ámokfutás, ragaszkodás valamihez, ami már csak bennem létezett talán. „Betűkkel szeretkezem” – futott ki a tollam alól egy akkoriban írt versemben. Ma sem tudnám pontosabban megfogalmazni, amit akkor átéltem. Megszabadultam végre az átkos szüzességtől, de még csak technikailag. Most már képes lettem volna szexre is akár, ha az nekem olyan könnyen ment volna. Akárkivel összefeküdni, csak hogy ne legyek tapasztalatlan? Ez föl sem merülhetett. Pontosan azért, mert minden percemet lefoglalta a szerelem, pedig már nem sokat remélhettem. Nem tudtam még, hogy a szerelmet éppen ez tartja életben, ez képtelenség. Miután annyit szédítettem – ártatlanul – a férfit, aki megunva ezt, türelmesen, és soha nem bántón, de tudomásomra adta: Ő más szeret, van valakije, talán a nevét is mondta. Ez volt a baj. Mert ez engem nem távolított el tőle, de már csak kerülgetni tudtam. Elveszetten, eszeveszetten. Akkor persze nem tudtam ezt így megfogalmazni, össze sem igen állt a kép, hiszen a remény hal meg utoljára. Évtizedekkel később egy versben jött elő az emlék:

Bérlet a szerelemre

*Délelőtt készülődés, délután randevú.
Villamos röpit át a körutakon, a Dunán, a városon,
homlokodon gyöngyök, közeledsz a leszálláshoz,
biztonsági öveidet bekapcsolod.
A megállónál már egész testedben remegsz,
mi lenne, ha kinéznél az ablakon,
és véletlenül meglátna, véletlenül meglátnád.
Kicsit később már kinézel,
évek múltán tudod majd felidézni az akkor
homályosan látottakat. Nem szállsz le,
teszel még néhány kört a város körül, fölött,
a negyediknél már sötétedik,*

*nincs kedved hazamenni.
Egy utolsó próbakör még kinek árthat?
Bérleted van,
erről a járatról téged senki le nem szállíthat,
bérleted van a repülésre, a városra,
bérleted van a szerelemre.*

A vers ősidejében persze nem beszélünk meg semmit. A randevúra csak én készültem. Aztán előbb-utóbb leszálltam a villamosról, és elindultam fölfelé a K. K. utcán. Szerencsére csak egyszer futottam össze vele, sietett, aztán a taxira várva beszélgettünk egy kicsit. De az is elég volt, hogy rájöjjek, milyen mélyen érinti még mindig az „ügyünk”, mert szinte rám támadt: „Látja, most is nevet! Ne nevessen! Soha többé ne nevessen így!” Pedig nyilván csak zavaromban nevettem, nem őt nevettem ki.

Szabályosan elment az eszem, ez lenne pontos akkori lelkiállapotomra. Minden szabadidőmben ültem fel a villamosra, és sokszor kétszer-háromszor is körbementem a városon, egyre kevésbé volt merszem leszállni. Totális örületben éltem.

Egy 1975. szeptember kilencedikén írt levele nagyon is erre enged következtetni.

Kedves Erzsébet,

a maga fájdalmas elevenségéhez képest én szelíd halott vagyok. Tompa és idétlen. Ha részese lettem volna – akárha áldozata is – annak a viszonynak, amelynek most csupán falon mozgó árnyképe vagyok, én is izzanék, beszélnék, dühöngénék, jajgatnék, tövises lennék s ki tudja még, milyen. De így mindig a szám elé gördül egy szikla. Vigasztaló se vagyok, lázító se, igaz, gyűlöletre méltó se. Sőt, még beszédes se. Félek a magának mondható mondatoktól, mert amit én északinak érzek, az talán déli mondatként jut el magához és fordítva.

Ahol én nem lehetek jelen testestül-lelkestül, ott én képtelen vagyok színészkedéssel vagy bármi mással elfogadtatni a jelenléteimet.

Ezt a levelet sem akartam megírni. Nem azért, mert hajszálnyi rosszat érzek, gondolk Erzsébetéről, hanem mert a kezdeti rokonszenvnél én nem jutottam tovább, viszont a maga képzelete engem igen-igen messzire elhagyott. Az eszemmel mindent értek, de az ész ebben a helyzetben kicsinyes és alkalmatlan. Egyéb képességeim pedig – ha vannak – másfelé vonszolnak, löknek.

Most már a verseivel is megbénultam. Szeretem és olvasom őket, de az első megsértődés és a levélbeli figyelmeztetés után, hogy eszembe ne jusson szerkesztőségben próbálkozni velük, le kell mondanom a személyes közvetítésről. Hiába oldoz föl most, holnap ugyanígy kárhoztathat. Mindez nem érdekelné, ha csak a verseiről tudnék. De hát szerencsére az élete és a versei sokkal szétoálászthatatlanabbak mint sokaknál. S mivel itt-ott a verseibe feltétlenül be kéne avatkozni, a részemről ez azzal járna, hogy az életébe is beleavatkozom. És ez az, amihez nincs jogom. Nagy Gáspár révén Kormos István bizonyára szívesen elolvasná őket, és tanácsot is adna.

Erzsébet, nehezen viselem el, hogy épp magával kell ilyen lehetetlenül viselkednem, hiszen a kettőnk személyén túli gondokban, gondolatokban tökéletesen megegyezünk.

A körből kilépve lenne is mondanivalónk egymásnak bőven. De erre az időre még várunk kell.

Üdvözli: Csoóri Sándor

Még csak két éve ismertem akkor, mégis, mennyi mindent történt. Lángolás, remény, reménytelenség. Minden dühömet, tehetetlenségemet rázúdítottam nyilván, ha ilyen levelet írt. Keresek egy kevésbé hervasztó levelet akkoriból, mert így, jó pár évtized múltán is fáj olvasni az ilyen leveleit.

A tegnap esti Oriana Fallaci-filmből jegyeztem meg: „Ezt a társadalmat férfiak építették férfiaknak. Ezért jó nőnek lenni. Nagyon nagy kihívás nőként létezni egy ilyen társadalomban.” Fallaci a meg nem született gyermeke neméről gondolkodik ekkor, és még van esély arra, hogy megszületik. Mi már tudjuk, hogy soha nem született meg, de Oriana millió és millió nőnek adott erőt a nőként való létezés terheinek elviseléséhez. Nekem legkedvesebb könyvem tőle a *Ha meghal a nap*, de akkor is. Ő egy fantasztikus példa a nőknek.

És idekíváncozik egy tegnap kapott levél, amit egy férfi pályatársamtól kaptam, a regényből eddig megjelent részleteket olvasva írta a következőket:

„Drága Erzsi, újraolvastam a Mézeskalácsot, s most az Én lettem volnát. Rokon vagy! Hányadszor érzem ezt, nem tudom. Köszönöm, hogy vagy! Ha más évtizedekben születünk, könnyen egy pár is lehettünk volna, de így jó, ami van: ebben az időtlenségben, szeretném, hogy sokáig élj még! Sok jó költő teljesen visszaesik, dilettánsá lesz, ha prózázik, te nem, tehát abszolút erősíti az életművet, s nagyon is szükséges bemenni a díszek és a metaforák mögé, mert reményt adhatsz, minél nagyobb példányszámban jönnek a visszaemlékezések, annál több embernek. Én másod- és harmadközölném is, meg kötetbe is kell kerülnie. Külön fontos beszélni erről az ocsmány férfi »kulturáról«. Ez is egy tabu. Ez a nőkre is jellemző kötelező nőgyűlölet. Ami persze összekapcsolódik a tehetséggyűlölettel, fiatalgyűlölettel, tehát az általános, alapnak tekinthető irigységgel. Ebbe a közegbe belépni, még fiúként (1995 kb.) is döbbenetes volt, egy kulturális sokk. Ennyi csúnya, agresszív, mocskos szájú és szándékú férfi a világon nincsen, mint az irodalomban, gondoltam én akkor, nem csoda, ha (kb. 2000-től) feminisztának érzem magamat. Ez egy fociklub, szivarklub, ahogy tetszik, egy zárt, szeretet nélküli, sznob szekta, s a valódi törés kurvára nem a népi-urbánus, sokkal inkább a primitív kontra finom, romlottság kontra romantika. Ezek mindenkit levadásznak, meggyaláznak, megtörnek, pályán kívülre szorítanak, ill. egyformává tesznek, vagy ha már Csoóri, hát asszimilálnak. Szóval alig talákoztam olyan kollégával, akin ne éreztem volna, hogy nemi erőszakról fantáziálna, s ez teljesen szalonképesnek van beállítva. Konfrontálódtam is eleget emiatt is. Persze van javulás, a »rendszerváltás«, aztán meg a »21. század« hozott vmi előrelépést, neked szörnyű lehetett fiatalként, ezért is szeretném továbbra is, ha belekóstolnál vhogya a tehetséggondozásba/oktatásba, szükség lenne rád, megmenthetnél számtalan tiszta kamaszt, fiatal. S neked is kijutott a Mérgező szülőkből (logikus s érthető, hogy nem lett gyereked), s mégis itt vagy, s még mindig tudsz beszélni, tanúskodni, hogy fel lehet épülni, a legbetegbebb családokból, rendszerekből

is. Talán már írtam, de biztos vok benne, hogy igazából a visszaemlékezéseidet nem irodalmi lapokban kellene tolni, hiszen nem az érintett belterjhez kell szólni, ahhoz a belterjhez, ami visszaránt, ami (ön)cenzúráz is. Erzsit a zászlókra! Lobogj!!”

Ezek után jöhet az a „kedvesebb” levél:

Kedves Erzsébet,

elhallgatva mindenféle rissz-rossz reménykedést, határozottan hittem abban, hogy a kettőnk közé férközött lidérc előbb-utóbb arrébb röppen. Már látom is a szárny emelkedését. Jobb karácsonyi hírt nem is küldhetett volna, mint amit a verseiről mondott.

Talán-talán belátja, hogy kritikus szerepemet is miért siettem átruházni másokra. Elsősorban Kormos Pistára. A fájdalom és a sértés helyett a figyelem jutott szóhoz. A kíváncsiság, amely nem botlik el egy félreérthető szóban, emléken, nem botlik el saját kötelékeiben.

Az új esztendőben sok mély lélegzetvétel örömét kívánom. A testi és lelki felszabadulás reményében.

Szeretettel üdvözl: Csoóri Sándor

Siker és katasztrófa

Hol voltam én még akkor a testi és lelki felszabadulástól? 1976-ban, vagy akkortájt. Most, 2019-ben, 43 évvel később már túl vagyok minden testi és lelki felszabaduláson. Ő már nem él, de élnek még régi szerelmeim, vagy meghaltak ők is. Az előbb lementem cigiért, ma már messzire kell menni a nikotinadagért is, azt hiszik a marhák, hogy ezzel, aki rászokott, az majd kevesebbet szív. Dehogy. Az elérhető nikotinyönörért bárhova elmegy a dohányos. Sőt. Még hősnek is érzi magát, mert nem olyan könnyű megszerezni az élményt, mint tíz-húsz éve. Olyan idióta hőség van, mint amikor Tuniszban vagy Krétán nyaraltam, és estefelé kidugtam az orrom a szállodából. Most itt, Zuglóban, délután háromkor azt az élményt élem, talán eltolták ide a mediterránt, lehet. Klímaváltozás. Mondják. Én most érzem először, és nem esett nehezemre. Mintha nyaralnék itthon, és nem is kerül pénzbe. Kihalt a zuglói utca, pedig hétfő van. Anyám megette reggel a déli gyógyszeradagját is, mert nem figyeltem oda, annyi baj legyen. mindmegette.hu. Egyébként olyan szívszorítóan tudja előadni a betegséget, Bajor Gizi hozzá képest kismiska. Kisgizi. Kislányom, olyan rosszul vagyok, soha még ilyen rosszul nem voltam, adjál nekem egy tablettát. Milyen tablettát, mid fáj? Mindenem. Ezt játssza két éve hol velem, hol a húgommal. Édesanyám, akkor szóljál majd, ha jól vagy. Mert két éve mindig fáj valamid. Azt szeretnéd, hogy börtönbe kerüljek miattad? Miért? – néz rám döbbenet. Mert túladagolom neked a gyógyszereket, és egyszer csak meghalsz itt nekem. Dehogy halok meg, csak adjál valamit. Próbálok elterelni a figyelmemet, adok neki vizes törülközőt a homlokára, azzal elvan egy ideig, megúszom a gyógyszert. Már vitaminokat sem adhatok, mert tegnap bevallotta, hogy ő mindennap vesz egyet a kalciumtablettából, amit én is adok neki fájdalomcsillapítóként. Néha. Sokszor annyira be

tud csapni, hogy elhiszem, hogy elhiszi, tényleg fájdalomcsillapító, amit kap. De anyuci, minek adjak, ha úgysem használ? Mert azért használ néha, mondja erre.

Van nekem egy pszichiáterem is, elég régóta, vagy tíz-húsz éve is megvan, valahogy összetegeződünk egy fogadáson, sajnos ezzel még nem lett vége. Azóta hozzá járok, de pénzt nem fogad el. Mondjuk, ez az egy mázli az életemben. Felír nekem ezt-azt, depresszió ellen, de néha nagyon elfajul a dolog. Tegnapelőtt muszáj volt elmennem hozzá, mert lejárt az egy év, amire a házorvos kiírhatja a gyógyszert, pedig már elhatároztam, hogy nem megyek többet hozzá. Viszont ha más orvost keresek, azt meg kell fizetni. Pénzem meg nincs erre. Ahogy megyek befelé, parkolási cetlit váltok, aztán fordulnék be, de egy eszelős rám dudál. Erre úgy megjíjdek, hogy visszatolatok, és rosszul mérem be a távot, nekimegyek egy sárga cölöpnek. Kiszállok, jó nagy sárga kriksz-krakszok a vadonat Toyotámon. Bassza meg. Azt hittem, lecsillapodtam, amikor fölmentem hozzá.

Nem nézel ki valami jól. A múltkor jobb színben voltál. Mondja. Hát ne csodálkozz, most karcoltam meg a kocsit egy idióta miatt, legalább háromszázezer lesz. Ugyan, ne foglalkozz ezzel, te vagy a kocsiért, vagy a kocsi van érted? Azt kellett volna mondanom, te ugyan hányszor karcoltad meg már a kocsidat? És egyáltalán, van neked feleséged? Mert ha lenne, nem néznél úgy ki, mint a fekete-erdei rém. A hajadat mikor vágta utoljára? És az a hordó hasad! Sajnos hallgattam. Hiszen szükségem volt a gyógyszerére. Hogy képzeled, hogy engem kritizálhat? Van fogalma arról, miken megyek én át? Volt már valaha depressziós? Egyszer azt mondta, igen. Mindegy. Az egész miatta volt, mert már a gondolatára görcsbe rándult a gyomrom, hogy el kell mennem hozzá. Ugyanis előző alkalommal, amikor megbeszéltük, hogy megyek, és már ott voltam, azt mondta, nem jó, tele vagyok beteggel... De hát tegnap megbeszéltük, mondom. Az tegnap volt, mondta. És akkor én még képes vagyok elmenni hozzá újra, annyira nincs pénzem. Ebben a hógutában. Amit nevezhetünk nyaralásnak is, ha tetszik.

Negyven évvel korábban Csoóri Petrit javasolta nekem, őt olvassam, a legjobb a fiatalok közül – mondta. Nekem Petri nem jött be, túl nyers és politikus volt, persze olvastam azért. Kormos István pedig a legelső találkozásunkra egy Székely Magda-kötettel érkezett, ajándékul hozta. Őt viszont nagyon szeretem azóta is.

Az irodalomban akkor kialakult rangsor volt, megkérdőjelezhetetlen. Nagy László, Juhász Ferenc, Pilinszky. Nekem ők voltak a legfontosabbak. Ma már nincs ilyen rangsor. Mindegyik szekértábor mást istenít. Ez aztán odavezet, hogy sokszor el sem olvassák a másik táborból valókat. A szétszaggatott megjelenési lehetőségek miatt előfordulhat, hogy valaki kap valami rangos díjat, én meg egy sort sem olvastam tőle. És a díja sem változtat ezen. A „szekértábor” idilli, múlt századi kifejezés arra, amit ma kemény gettóháborúnak mondok. Holott elvileg értelmiségekről van szó. Írókról. Miről is beszélek én? Hiszen az igazi háborúkat is mindig az értelmiségiek robbantották ki, a nép fiai meg vitték a bőrüket a harcba. Az „értelmiség” meg fanyaloghatott azon, amit okozott.

Nagy Lászlóval személyesen soha nem találkoztam, 78 januárjában meghalt, 52 évesen, én akkor még csak szerettem volna költő lenni. Kaptam már elismeréseket, kiadásra várt a kötetem Kormos Istvánnál, mindazonáltal én Nagy

Lászlótól magától szerettem volna visszajelzést kapni. Nem nyugodhattam addig.

Elküldtem József Attila a *Mama sírjánál* című versemet az *ÉS*-hez, Nagy Lászlónak címezve.

Meg is jött a válasz: „Átadtam Alföldy Jenő versszerkesztőnek a verset, de mivel a mostani szám már tele van, csak később jelenhetne meg ez a szép költemény.” Ma is őrzöm persze a levelet, én ezt tartottam igazi belépőnek a költészetbe.

Ott voltam a temetésén, tele volt a Farkasréti temető.

Egyszer azonban láttam, emlékszem, a Küldetés bemutatóján jött lefelé a Puskin mozi széles lépcsőjén Kósa Ferencsel. Jelenség volt. Úgy gondolom, mellette mindenki érezte a jelentőségét. Nem csupán a költőét, hanem a saját magáét is. Nem fogalmazhatódott ez így meg bennünk, de valahogy mindenki visszafogta magát mellette. Nagy Lacika – így emlegették barátai – mellett nem lehetett mellébeszélni. Utólag így tűnik. Verset is írtam erről. Csoóri a másik nagy költőm volt, másképp. Körülötte mindig nyüzsögtek, odatülekedtek hozzá, alig lehetett megközelíteni.

Ő már akkor is közéleti szereplő volt, el- és betiltották, amit Nagy Lászlóval nem mertek megtenni.

Nagy László ikon volt életében, nem csak gyönyörű, éremre való arca miatt, vagy ahogy Végh Antal mondta: a glória miatt, amit ő látott a feje körül. Nagy László volt a mi szentünk, ezt aláírom. Nem féltünk annyira, ha tudtuk, hogy ő is él. Élhet. És kiáll értünk. Az erkölcsi nagyságot át tudta menteni a verseibe, és ez valóságos erővé vált. Megteremtette a sugárzást, az erőteret maga körül.

Szebb lett az élet a költészetétől: ha csak a címeiket nézzük. *Gyöngyszoknya, Menyegző, A vasárnap gyönyöre*. Merészelt ilyen verseket írni, mikor az egész életünk fuldoklott a hazugságoktól. Az egész lényét ezzel a vesszővel tudnám jellemezni: „Kísérlet a bánat ellen.” Ez a kísérlet hatott ránk is, nemcsak a költőkre, akik olvasták, hanem mondhatom így: egy nemzetre. Persze akkor más volt egy nagy költő akusztikája, több százezer kötet óriási hatást jelentett. Legalább a nevét mindenki tudta, az is, aki nem volt „tudatos” magyar. Most a Wikipédiában Nagy László méltán híres kézilabdázó előbb ugrik ki, mint a költő. És az országnak csak minimális része kapcsol arra, hogy *Ki viszi át a szerelmet*, pedig ez a legismertebb verse. Ha költő, akkor inkább Lackfi János vagy Varró Dániel jut eszükbe, hiszen ők vannak a tévében, a legolvasottabb újságokban. Ők az eladhatók.

Nagy László nem „viselte” nagyságát, mi viseltük az övét. Biztos tudta, hogy ott van a legnagyobbak között, hiszen egyszerre élt Nagy László, Pilinszky, Weöres, Csoóri, Orbán Ottó, Juhász Ferenc, és valakit biztos kifelejttem. Ilyen még a *Nyugat* nagy nemzedékében sem volt. Akkor Babits és Illyés volt a költőfejedelem és Szabó Lőrinc, József Attila meg a kis prolicska költő. Halála után ez egy csapásra megváltozott.

Nagy Lászlónak nem kellett meghalnia a nagysághoz. Lehet, kegyetlenség ezt mondani, de mindent megírt a haláláig. Ahhoz a műhöz már nem volt mit hozzátenni. Ilyen a sors. Az utána következő legnagyobb – Tandori – épp most

halt meg, 80 évesen, és még élhetett volna az emberi kor határáig és túl, de az ő költészete szétírta a valóságot, piszmogott, de zseniálisan. Életet és halált szórt szét a mindenségbe létfilozófiai életművével, mint ahogy egy pici atom is a világ közepe. Nagy László pedig ugyanezt maga köré sűrítette.

„A legnagyobb katasztrófa, ami egy festőt érhet: a siker” – mondta egy bölcs, és elég csak Van Gogh-ra gondolni. Őt aztán ez a katasztrófa nem fenyegette. Sok költőt viszont ma is elér a siker, de nem tudom, ötven év múlva emlékszik-e rájuk valaki.

Rám pedig ma sem emlékeznek sokan, pedig még élek. Az információs forradalom elsodort, mint annyi más-másokat. Néhány barát, néhány szakmabeli, és néhány régi irodalombarát. Ők maradtak nekem, meg ezek a levelek, melyeket akkor kaptam, amikor még aligha számíthattam sikerre.

Ez a levél sincs dátumozva, 76 körül íródhatott.

Kedves Erzsébet,

elolvastam mind a két levelét, s úgy döntöttem, nekem nem szabad belépnem abba az erdőbe, amelyikben maga elátkozottan bolyong és sebződik.

Hogy miért nem szabad? Azért, mert ha belépek, rám lehet fogni, hogy győzni akartam. Vagy, hogy sajnálkozni.

Mindez nem jutott volna eszembe, ha nem ezt írja szó szerint: „Maga tehát győzött.” Hol és kicsodán? Akkor is győz az ember, ha ki se vonul a küzdőtérre? Akkor is, ha nem tud róla? Kétes ez a győzelem – fölér a vereséggel is.

Soha nem akartam ártatlan lenni. De szántsándékkal ártani sem akartam senkinek. Vállalni helyzeteket, viszonyt, sértést és aggodást csak ott szabad, ahol az ember minde-nestül belesodródik valamibe. Sajnáljam, vagy ne sajnáljam, én kívül maradtam mind-azon, ami hónapok alatt lejátszódott. Emiatt minden mondatom jelképes lehetne, azaz: félreérthető. Mert Maga az egészre gondolna akkor is, amikor én a részletekről beszélnék. Ott voltak a versei! Nem a dicséretre emlékszik, hanem a fennköltség szóra. Mert a szor-rongása fölborította az arányokat. Az örökös magyarázkodások fölfalnak minden emberi értéket. Maga is óvja meg magát ettől.

Ha természetesen és jókedvűen tud majd beszélgetni velem is, ahogy mással, szívesen olvasom leveleit, írásait.

Üdvözli: Csoóri Sándor

Olyan okos, intelligens, mint mindig. És mélységes-mély pszichológiai ismeretekről tanúskodik ez a levél is, mint a többi. És hogy mennyire fáj neki, amit írok! Miért ír egyáltalán egy sort is? Nem veszi észre, hogy csak még inkább továbbvezet abban az elátkozott erdőben?

Hány napig, hétig rágódhattam ezen a levelén is!

Az viszont biztos, hogy egyre mélyebbre kerültem a költészet vadonjába, elátkozott erdejébe. Hiszen ekkor írtam az első, már kötetben is megjelentethető verseimet.